

Att översätta Lewis Carrolls klassiker

Lewis Carrolls *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) och dess fortsättning *Through the Looking-Glass* (1871) hör till de mest översatta och mest citerade verken i hela världen. Redan under författarens livstid blev åtminstone den första boken översatt till franska, tyska, ryska, italienska och svenska.¹ Upphovsrätten till Alice-böckerna blev fri år 1968, då det hade gått 70 år sedan Charles Dodgsons alias

Lewis Carrolls död. Ganska snart efteråt, 1974, gav Gummerus ut båda böckerna i finsk översättning av Kirsi Kunnas och Eeva-Liisa Manner. Redan 1906 hade den finska barnboksförfattaren och översättaren Anni Swan gjort den första finska versionen, utgiven av WSOY. I båda de här översättningarna kallades Alice för Liisa.

När WSOY redan på 1980-talet bad mig göra nyöversättningar av Alice-böckerna, var det självklart för mig att bevara namnet Alice och inte förlägga sagan till Finland. Böckerna skulle översättas enligt samma principer som för vilket verk som helst. Jag skulle inte hänge mig åt vild kreativitet och glömma källtexten, inte ens där den föreföll oöversättbar.

Förläggaren drog inte upp några riktlinjer, gav mig bara Justin Todds engelska ny-illustration,

som var orsaken till beställningen. Jag tyckte att Todds bilder återspeglade Carrolls anda mycket väl och de påverkade troligen också min läsning av böckerna som var mig välbekanta sedan barndomen. På Todds teckningar av Alice påminner hon om den verkliga, ursprungliga Alice, Alice Liddell, vars utseende vi känner tack vare Carrolls fotografier. Men ef-

ter vissa dröjsmål valde den finska förläggaren att använda de klassiska Tenniel-illustrationerna och det var Tenniels bilder jag kom att följa för den finska texten, som slutligen utkom med titlarna *Alicen seikkailut ihmemaassa* (1995) och *Alice Peilintakamaassa* (2010).

Efter mycket funderande över arbetsmetoden valde jag att lita på min intuition och försöka skriva böckerna så som jag trodde att Lewis Carroll själv skulle ha gjort om han hade varit finskspråkig. Jag strävade efter en version som han hade kunnat godkänna om han hade levt och kunnat läsa den. Det ledde till några särskilda avgränsningar som jag vill berätta om.

Alice-böckerna innehåller en massa dikter, vilket leder till stor variation i översättningarna. Ganska många av dikterna är parodier på viktorianska sånger eller barndikter. Carroll kunde lita på att hans läsare, också barnen, skulle känna igen förebilderna. Originalen finns till exempel i Martin Gardners banbrytande bok *The Annotated Alice*, och där kan man också konstatera att de glömts bort av

¹ Den första svenska utgåvan, *Alice's Äfventyr i Sago-landet*, utkom 1870, översatt av Emily Nonnen. *Bakom spegeln och hvad Alice fann där* utkom 1899 i översättning av Louise Arosenius.

goda skäl. Men hur ska man i så fall översätta dem och vilka verk ska man parodiera för att nå samma effekt? Idealet vore om originaldikterna var kända också i Finland, av finska barn; de borde vara tillräckligt gamla, gärna från Carrolls tid; deras anda borde vara lärorik och sedesam, men de borde inte ha någon alltför direkt koppling till Finland.

Sådana dikter förekommer till exempel i religiös eller idealistisk litteratur. Men Charles Dodgson var en from kristen och utnämndes i ett skede till och med till diakon. När han inte skrev nonsens gav han uttryck för sin tro i sina skrifter, att skämta med Bibeln eller kyrkan var för honom definitivt uteslutet. Därför måste också översättningen undvika allt religiöst. Och naturligtvis måste den viktorianska moralen bibehållas också i världsliga sammanhang.

I de båda Alice-böckerna finns sammanlagt 24 dikter. Några av dem kunde jag återge genom att använda samma rimform, till exempel i *You are old, Father William*. Här har varje vers en illustration av John Tenniel.

Men det blev också parodier på finska dikter och sånger. Krokodildikten på finska bygger på Aleksis Kivis dikt om ekorren, *Oravan laulu*. Hattmakarens sång är en hybrid av barnvisan *Tuiki tuiki tähtönen* (*Blinka lilla stjärna där*) och den folkliga vaggvisan *Tuu tuu tupakkirulla*. Det finns en dikt om en hummer där jag tog modell av en italiensk visa baserad på fabeln om syrsan och myran, på finska *Kuulin kerran äänen soman lehvilt' oleanterin*. Visan om sköldpaddssoppa är en förvrängning av den fosterländska skol- och vårvisan *Lärkan, Miks' leivo lennät Suomehen*, och under rätttegången i boken hörs en galen version av barnvisan *Jänis istui maassa* (*Haren satt i gropen*).

I *Alice Peilintakamaassa* finns versioner av tre folkdikter, bland andra en av *Humpty Dumpty*, på finska *Lilleri lalleri* (*numera Nakkelis kokkelis*) och en av vaggvisan *Aa tuuti lasta*. Den Vita Riddarens sång *Sitting on the Fence* (*Aidalla istuja*) syftar på den berömda romansen *Sua vain yli kaiken mä ra-*

kastan i filmen *Katariina ja Munkkiniemen kreivi*. Under den anarkistiska slutbanketten hörs en körvisa som går att sjunga till Unto Mononens älskade tangomelodi *Satumaa* (*Sagolandet*); de finska orden ger en vink om det.

Trots att jag övergav den mest uppenbara namnlösningen för den magiska katten *Cheshire Cat*, alltså *Hangon Kissa* (jämför idiommet ”*hymyilee kuin Hangon keksi*”, ler som ett Hangö-kex), eftersom finska ortnamn absolut inte kan förekomma i England, kunde jag inte helt och hållet undvika några mindre påfallande allusioner till finska uttryck. Jag ville inte heller göra det, eftersom läsarna tycker att det är roligt att råka på sådant, men det finns inga namn på finska orter eller personer i översättningen. Det kändes viktigt att inte komma för nära vår egen

Tebjudning med hattmakarsång.
Illustrationen (liksom de övriga) tecknad av John Tenniel.

tid och kultur och namn som Carroll skulle ha ansett vara främmande och olämpliga. *The Cheshire Cat* blev i min version *Irvikissa* (ungefär *Grinkatten*), ett namn som Anni Swan hittade på redan år 1906.

Att översätta är att skapa illusioner. För att återkomma till frågan om diktparodierna: trots att mina finskspråkiga versioner syftar till original som är av senare datum än Carrolls tid, är mina källor ur den nutida läsarens synvinkel ”gamla”, det vill säga tillräckligt gamla för att göra ett ålderdomligt intryck. Det stör knappast om läsaren inte känner till källan, så länge texten är rolig i sig själv.

I sin fina översättning *Alice i Underlandet* (1966, med illustrationer av Tove Jansson) lämnade Åke Runnquist bort den dikt som Carroll inleder sin bok med, på grund av vad Runnquist i sitt efterord kallade dess ”signaturpoetiska sötma”. Så uteblev en synpunkt som binder själva sagan till den situation och tid då den blev till. Carroll var en underlig blandning av allvar och gyckel – högt och lågt kan man inte säga; han rör sig inte på den axeln och är aldrig vulgär. Dedikationsdikterna, tre stycken sam-

manlagt i de båda Alice-böckerna, är vackra och rörande och särskilt i spegelboken är deras stämning sorgsen. De speglar författarens ensamhet och avskildhet från barnens värld och sorgen över alltings förgänglighet.

Den ursprungliga berättelsen om Alice blev till den fjärde juli 1862 under en båtexpedition på Thames i Oxford. Dodgson har själv skildrat hur det gick till i just den dikt, en sorts barcarole, som inleder boken *Alice in Wonderland*. Den tioåriga Alice Liddell tyckte om den saga han då berättade så mycket att hon bad Dodgson teckna ned den åt henne och i november 1864 fick hon i gåva en handskriven bok som hette *Alice Under Ground*, med Dodgsons egna illustrationer. Redan följande år kom sagan ut på ett förlag med titeln *Alice's Adventures in Wonderland*, med bilder av illustratören John Tenniel och med betydande förändringar i själva historien.

Man kan naturligtvis inte säga att den lilla Alice i Carrolls bok är ett exakt porträtt av Charles Dodgsons barnvän Alice Liddell. Men det finns en direkt förbindelse mellan den verkliga flickan och bokens fiktiva, och ett är säkert: Dodgson skulle aldrig ha skrivit någonting om henne som Alice Liddell eller hennes familj inte skulle ha godkänt eller som kunde ha skadat deras rykte. (Alices föräldrar förekommer inte i böckerna, men Alice talar ofta om sin katt och nämner också sin guvernant och sina skolkamrater. Det har uppstått många tolkningar om vem som är vem i verkligheten.)

Den viktorianska uppfostran och dess föreställningar om barndomen står i vår tid inte högt i kurs. På 1800-talet var barnböckerna uppfostrande och inte skrivna för att underhålla. *Alice in Wonderland* var en av de första om inte rentav den allra första att förändra detta, inte bara under sin egen tid – den är än i denna dag en av de mest anarkistiska barnböcker som skrivits.

Men om man tittar närmare på hur Carrolls Alice bemöter dem hon träffar – och som inte följer några som helst beteenderegler – ser man att hon själv är en oerhört väluppfostrad, intelligent och artig liten flicka. Om vi i Norden jämför henne med våra egna favoriter som Pippi Långstrump eller Lilla My, gör vi henne inte rättvisa.

*Alice konverserar med hjortkalven
i Through the Looking-Glass.*

Vi läsare får ta del av många av Alices outtalade tankar. Och trots att hon gör många av de personer hon möter förnärande, är det aldrig hennes avsikt. I början av boken nämner hon till exempel flera gånger sin katt, Dinah, utan att tänka på vem det är hon talar med – en mus eller diverse fåglar. När hon ser hur de reagerar, skyndar hon sig att be dem om förlåtelse (vilket i sig självt låter komiskt). Hon uttalar sig aldrig hånfullt, retsamt eller elakt. Kort sagt är hon i grunden en lady, med värdighet och hög moral. Trots allt råkar hon i svåra situationer, till exempel

när hon växer sig så stor att hon inte kan komma ut ur kaninens hus och djuren utsätter henne för en serie hotfulla experiment. Men om hon uttalar sig oartigt eller argt är det alltid som svar till någon som själv behandlat henne ännu värre. Genom att skildra inte bara vad hon säger och gör, utan också vad hon tänker, visar Carroll att även barn har rätt till sina egna tankar om andra, också kritiska, och att det är en annan sak att uttrycka dem högt och därmed kanske kränka den andra.

Det här var några av de synpunkter som en översättare måste tänka på. Allmänt sagt kan en död författare inte längre försvara sitt verk och det finns inte heller någon utomstående som ser till att originalverket behandlas rättvist. Det gäller också för teatern, och ju äldre verket är, desto friare kan tolkningen vara. Naturligtvis är det okej att göra nya adaptationer, men nya läsare borde också ha möjlighet att få veta hur originalen ser ut.

Verk som Alice-böckerna, som ofta finns i flera

översättningar till samma språk – rekordet finner vi i Japan där det lär finnas närmare 1300 översättningar – blir säkert tolkade och adapterade på många olika sätt, litet som memer. Tänk bara på de många ordlekarna, som i sin tur leder till ännu fler nya versioner på andra språk just därför att de inte kan tolkas bokstavligt. Ofta sägs det att verk som Carrolls böcker om Alice måste översättas "fritt". Det som jag finner mest inspirerande i att översätta sådana verk är att försöka hitta lösningar som inte är friare än nödvändigt. Det är förstås möjligt att komma på idéer efter egen smak och att använda källtexten som, ja, en källa till sin egen kreativitet; också då kan resultatet vara fantastiskt.

Om det fortfarande är precis samma bok, det är en annan fråga.

ALICE MARTIN

"Skarprättaren ville säga att man inte kunde hugga av ett huvud om det inte fanns någon kropp att hugga av det från ... Kungen påstod att allt som hade huvud kunde man hugga huvudet av ..." Ur Åke Runnquists översättning.